

KÖROĞLU'NUN YÜCE BİREY - ALP BİLGE TİPİ VE DOĞAÜSTÜ YARDIMCILAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF KÖROĞLU IN TERMS OF SUPREME INDIVIDUAL - ALP WISE TYPE AND SUPERNATURAL SUPPORTERS

КЕРОГЛУ, КАК ИНДИВИДУАЛ ВЫСШЕГО ОБРАЗЦА - ВОЯК И МУДРЕЦ

Gülsemin KOTANCI*

ÖZ

Köroğlu Destanı Türk dünyası edebiyatları arasında tanınırlığı ve çeşitliliği ile diğer tüm metinlerden ayrılır. Zira maddi ve manevi anlamda böylesine geniş bir coğrafyaya hitap etmek hem kadim Türk milletinin tüm sosyo-kültürel kodlarını hem de Türk insanının sahip olduğu değer yargılarını ve onun kimlik inşasını sağlayan kendine özgü dünya algısını barındırmayı beraberinde getirir. Kahramanlar, içlerinden çıktıkları toplumlar açısından birer mikro kozmos rolü üstlendiklerinden onların anlamlandırılabilmesi makro kozmosun da anlamlandırılabilmesi demektir. Ancak yalnızca kahraman özelinde değil aynı zamanda yardımcıların eylemleri üzerinden de değerlendirilmesi metnin anlamlandırılmasını kolaylaştıracaktır. Zira dönüşüm süreci yalnızca bireysel olarak kendi fiziksel ve bilişsel yeterlilikleri ile üstesinden gelinmesi zor bir süreç olduğundan kahramanın hazır bilginin sahibi olan çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyması muhtemeldir. Bu noktada kolektif bilinçdışı anlatıya dahil ettiği çeşitli insan, hayvan ve/veya eşyalarla kahramanın kurulum sürecini destekler. Böylece kahraman önce 'alp'a ardından elde ettiği bilgi ve yaşam pratikleri ile alp bilge'ye dönüşür. Bu nedenle kahramanın sıradan insandan kahramana dönüşüm sürecinde etkileri olan yüce birey ve doğaüstü yardımcıların tespiti metnin anlamlandırılması bakımından değerlidir. Bunu yaparken aynı metnin farklı sosyal ve kültürel dinamiklerden beslenen varyantlarına yönelmek ortaya çıkarılmak istenen sonucun sağlanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle çalışmanın konusu olarak Köroğlu'nun Azerbaycan varyantı seçilmiş ve söz konusu destan metninde yer alan kahramanlar, yüce birey-alp bilge tipi ile doğaüstü yardımcıları bakımından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan halk edebiyatı, destan, Köroğlu, yüce birey, alp, bilge.

ABSTRACT

Köroğlu Epic differs from all other texts with its recognition and diversity among the literatures of the Turkic world. Because addressing such a wide geography in material and

* **ORCID:** [0000-0002-6661-764X](https://orcid.org/0000-0002-6661-764X), Dr., g_erginyurek@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: KOTANCI, G. (2023). KÖROĞLU'NUN YÜCE BİREY- ALP BİLGE TİPİ VE DOĞAÜSTÜ YARDIMCILAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 1-15. DOI: [10.17498/kdeniz.1371503](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1371503)

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

spiritual terms brings with it both all the socio-cultural codes of the ancient Turkish nation and the value judgments of the Turkish people and their unique perception of the world that enables their identity construction. Since heroes play the role of a microcosm for the societies from which they emerge, making sense of them means making sense of the macrocosm as well. However, evaluating the text not only in terms of the hero but also through the actions of his supporters will facilitate the interpretation of the text. Because the process of transformation is a difficult one to overcome with only the individual's own physical and cognitive abilities, it is likely that the hero will need various sources of ready knowledge. At this point, the collective unconscious supports the hero's construction process with various people, animals and/or objects that it includes in the narrative. Thus, the hero first becomes an alp, then with the knowledge and life practices he acquires, he turns into an alp wise. For this reason, the identification of the supreme individual and supernatural supporters who have an impact on the process of the hero's transformation from an ordinary person to a hero is valuable in terms of making sense of the text. In doing so, turning to the versions of the same texts fed by different social and cultural dynamics means strengthening the desired result. For this reason, the Azerbaijani version of Köroğlu was chosen as the subject of the study and the heroes in the epic text were analyzed in terms of the supreme individual-alp wise type and supernatural supporters.

Keywords: Azerbaijani folk literature, epic, Köroğlu, supreme individual, alp, wise.

АННОТАЦИЯ

Поскольку процесс трансформации — это сложный процесс, который можно преодолеть индивидуально, используя только собственные физические и когнитивные способности, указывает на вероятность того, что герою потребуются различные источники готовых знаний. В этот момент различные личности, включенные в коллективное бессознательное повествование, поддерживают процесс создания образа героя с помощью животных и/или каких то предметов. Таким образом, герой сначала превращается в вояка, а затем с приобретенными им знаниями и жизненным опытом - в вояка-мудреца. По этой причине личности и сверхъестественные помощники, оказывающие влияние на процесс превращения героя из обычного человека в героя, ценны с точки зрения осмысления текста. При этом обращаясь к вариантам одного и того же текста, питаемого различной социальной и культурной динамикой, приводит к укреплению желаемого результата.

Ключевые слова: Азербайджанская народная литература, эпос, көроғлы, индивид высшего образца, вояк.

1. Tip Nedir?

Anlatım esasına dayalı metinler başta olmak üzere edebiyatın hemen her türünde karşımıza çıkan belli başlı tipler vardır. Bu tiplerin en belirgin yanlarından biri değişmeyen birtakım özelliklere sahip olmalarıdır. Bu özellikleri sayesinde tipler toplumun değer vererek yücelttiği veya değersiz görerek dışladığı birtakım eylemleri bünyelerinde barındıran hatta o eylemlerin kişileştirilmeleri sonucu ortaya çıkan karakterlerdir. Günlük hayatta sıkça kullanılan ve belli özellikleri ile öne çıkan insanları anlatmaya yarayan, “mertliğin/cimriliğin/adaletin vs. vücut bulmuş hali” ifadesi bu tarz tiplerin tanımlanmasında kullanılabilir en doğru ifadelerden biridir.

Tip; destanlarda, masallarda, efsanelerde, fıkralarda vd. türlerde belirli kişilik özellikleriyle bir insan grubunu temsil eden varlıktır (Sever, 2011, s. 195) şeklindeki tanımdan da hareketle tipin tek bir insandan fazlası olduğu ancak bu birden çok insanın aynı yönünü tek başına yansıttığı söylenebilir. Bu nedenle tip, toplumsal hayat içerisinde

karşımıza sıkça çıkan ve benzer özellikler gösteren insanların yoğunlaştırılmış halleridir denilebilir.

A. Alp Tipi

Sözlükte yiğit, kahraman (Akalin, et al., 2005, s. 81) anlamlarına karşılık olarak gösterilen alp kelimesi, anlatım esasına dayalı metinlerden olan destanlarda ve halk hikâyelerinde sıkça karşılaşılan tiplerden biridir. Alp kişiler genellikle ve özellikle kuvvetli bir fiziksel yapıya, iyi bir ata, iyi bir silaha (ki bu genellikle kılıç veya yay olmaktadır) sahip olmalıdırlar. İyi bir at ve kılıcın sağlayacağı saldırı gücü alp kişinin göstereceği kahramanlıkların en temel dinamikleridir. Ancak bunlara sahip olmak tek başına “alp”lık için yeterli olmamaktadır. Zira alp kişinin bunları kullanarak kahramanlık göstermesi gerekmektedir ki, bu da içinde yaşadığı toplumun en büyük beklentisidir. Zaten bu durum alp unvanına sahip olabilmenin de temel koşuludur. Alp da toplumun bu beklentisini geri çevirmez ve bu beklentiler doğrultusunda mücadele dolu bir hayat sürer. Bu mücadeleler ise yoğun şekilde fiziksel eylem içerir çünkü alp, düşünerek, bilerek sorunları çözmek yerine; eyleyerek, işleyerek çözmeye çalışan insandır (Korkmaz, 2015, s. 26).

Bu mücadeleler kimi zaman çok korkunç ve karşı konulması güç düşmanlara karşı veriliyor olsa bile alp kişi kararlılığından ve cesaretinden ödün vermez. Hayatta kalmak ve içinde yaşadığı toplumun ona layık gördüğü bu payeyi hakkıyla taşımak için fiziksel olduğu kadar bilişsel anlamda da güçlü olmak zorundadır. Zira bu mental güç onun düşman karşısında korkusuzca mücadele etmesini sağlayan sağlam bir iradenin en temel gereğidir. Çünkü ölmek ve öldürmek, bu topluluğun en mühim meselesini teşkil eder (Kaplan, 1999, s. 16). Ayrıca alp kişiler de özellikle zayıf ve güçsüzlere karşı yoğun bir merhamet duygusu da hâkimdir.

Alp tipinin belirgin özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Bars, 2014, s. 348):

- 1) Alp kişinin kahramanlığı olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmesi ile başlar. Bu durum sıradan bir erken çocukluk yaşamamasından anlaşılabilir. O her zaman daha güçlü, daha iştahlı ve daha yeteneklidir. Erken konuşma veya erken yürüme özellikleri gösterebilir.
- 2) Alp kişi, bireysel değil toplumsal amaçlar peşinde hareket eder ve içinden çıktığı toplumun değerleri ve beklentileri uğruna kendi hayatını tehlikeye atmaktan çekinmez.
- 3) Alp kişiler genellikle yiğitlik ve cesaret bakımından kendilerine denk rakiplerle mücadele içindedirler. Öteki ne kadar güçlü ve yenilmez olursa onu mağlup eden alp kişinin değeri de o kadar artacaktır.
- 4) Alp tipi belli başlı ekonomik hayat tezahürleri içerisinde yaşayışını sürdürür. Bu hayvancılığa dayalı bir hayat olmakla birlikte kimi zaman avcılık da görülür. Hatta iyi bir avcı olması alp tipinin hayatta kalmasının temel koşullarından birine dönebilmektedir.
- 5) Kendine güvenme ve cesaret alp tipinin en bariz özelliklerinden biridir. O sahip olduğu sarsılmaz cesaret ile gözünü budaktan sakınmadan düşmanın üstüne gider.

B. Yüce Birey – Bilge Tipi

Sözlükte; bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek kimse (Akalin, et al., 2005, s. 267) olarak tarif edilen bilge, tip olarak anlatım esasına dayalı metinlerde içinden çıktıkları toplumların manevi yönden tamamlayıcıları olarak yer alırlar. Öyle ki, toplum bilge tipinin verdiği öğütlerle şekillenirken bu fonksiyonu ile bilge tipi toplumu için bir deniz feneri rolünü üstlenir denilebilir. Bu tipin tespit ve tavsiyeleri yalnızca içinde bulunulan zamanla

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

sınırlı olmayıp çağının ötesinde önerilerde bulunarak bunların dilden dile yayılmasını ve zamanının ötesine hitap edebilmesini sağlayabilir.

Türk yazınının en önemli kilometre taşlarından Dede Korkut metinlerinde Dede Korkut'un bizzat kendisi, üstlendiği fonksiyon ile bilge tipi olarak karşımıza çıkarken Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindedir (Yardımcı, 2007, s. 51). Bu bağlamda bilge tipinin toplum için kümülatif bir hafıza görevi gördüğü bu sayede önemli yol ayrımlarında yön bulucu bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Zira yüce birey ya da ulu kişiler, binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış, kişileşmiş biçimidir (Şayhan, 2018, s. 76). Ayrıca bilge kişilerde Tanrı vergisi olduğu düşünülebilecek kuvvetli bir önzezi de bulunur. Bu sayede toplumu olası tehlikeler konusunda önceden uyarırlar. Aslında bu önzezi gücü, bilge tipini ontolojik açıdan besleyen en temel motivasyondur. Ayrıca, toplumu sağduyusu, akli, kuvvetle çözümün olamayacağı yerde zekânın gücünü kullanarak sorunları çözmek ve toplumsal yaşamı düzenlemek, toplumun kesimleri arasındaki sorunları, çatışmaları engelleyerek çözüme ulaştırmak işlevini gören "yüce tipi" çok önemli bir motif olarak karşımıza çıkar (Aşkaroğlu, 2013, s. 123).

Hemen her dönem ihtiyaç hâsıl olduğunda toplumun imdadına yetişen ve toplumların zor zamanlarında onları bilişsel boyutta başka bir aşamaya taşıyan yüce bireyler, mitsel anlamda kurucu işlev üstlenirler (Şayhan, 2018, s. 76). Bu kurucu işlevleri nedeniyle içlerinde buldukları metinlerin kurgusal açıdan en merkezi tipleri oldukları söylenebilir.

C. Alp Bilge Tipi

Bu tip, doğal seleksiyon sebebiyle türün çevresel faktörlere uyum sağlama yeteneği en gelişmiş olanının hayatta kalarak yaşama ve neslin devamlılığını sağlama noktalarında kişilere yüklenen sorumluluğun gerektirdiği şekilde hareket etme ihtiyacı nedeniyle doğmuş kompleks bir tiptir. Gençliğin vermiş olduğu güç ile fiziksel yeterlilik sınırlarının zorlanabilmesine rağmen kimi zaman eksik yaşam pratikleri nedeniyle enerji doğru kanalize edilememekte, varılması hedeflenen noktanın çok uzağında kalılabilmektedir. Bu nedenle salt fiziksel güç odaklı tiplerin yetersiz kaldığı gerçeğiyle yüzleşilmiş ve bu yüzleşme bir tip dönüşüm sürecinin de başlangıcı olmuştur. Artık ihtiyaç duyulan gücün varlığı değil bir amaç doğrultusunda fonksiyonel kullanımıdır. Zira değişen yaşam koşulları karşısında başarıya ulaşabilmenin yolu gelişmek, derinleşmek ve boyut kazanmaktan geçmektedir. Mitik düşünce bu değişimi, kahramanın içsel anlamda kendini tanıması, bütünlüğe kavuşması ve olgunlaşması olarak değerlendirir (Korkmaz, 2015, s. 28). Bu değerlendirme neticesinde ortaya çıkan yeni durum karşısında ihtiyaç duyulan tip ise Basat olmuştur.

Zira Oğuz'un başı derttedir ve bu kez bilindik yöntemler işe yaramamaktadır. Çünkü Kazan Bey ile kardeşi Kara Göne Depegöz'ün önünde dayanamazlar. Düzen oğlu Alp Rüstem'i, Uşun Koca'nın iki oğlunu, Demür Donlu Mamak'ı öldürür. Bıyığı kanlı Bügdüz Emen aceze düşer. Aruz Koca'ya kan kusturur ve büyük oğlu Kıyan Selçuk'un ödü patlar (Özsoy, 2006, s. 19). Bu durum kahramanların yeni ve farklı bir yol aramalarına neden olduğundan aslında hem Basat'ın hem de ortak amaçlar doğrultusunda hareket edecek tüm kahraman tiplerinin talihlerinin dönmesine sebep olacak bilişsel bir dönüşümün başlangıcı olur. Böylece Basat evvela düşmanını tanımaya çalışarak onunla mücadelesinde artık yalnızca fiziksel eylemlerden değil bilişsel süreçlerden de yararlanır. Kocalardan, Depegöz'ün yalnız gözünde et olduğunu öğrenince süngüsünü ocakta kızdırarak uyuyan Depegöz'ün gözüne basar, gözünü kör eder (Özsoy, 2006, s. 19-20). Ancak süreç tamamlanmış ve Basat galip gelmiş değildir. Kahramanın tip dönüşüm sürecinin başarıyla

tamamlaması için bir dizi mücadele vermesi gerekecektir. Bu süreç zahirde Tepegöz'e karşı bir mücadele gibi görünürken batında kahramanın kendisiyle savaşıdır denilebilir.

Basat'ın bu mücadelesi ve başarısı, o zamana kadar ayrı ayrı karakterlerde karşımıza çıkan iki tipin, pratik yaşam zorunluluğu yüzünden birleşmesiyle oluşan alp-bilge tipinin ilk görünümüdür (Korkmaz, 2015, s. 33). Böylece artık karşımızda hem en güçlü rakiplere karşı koyabilecek fiziksel yeterliliğe sahip olduğu gibi hem de en girift sosyal denklemler karşısında aciz kalmayacak, gerek gençliğin çevikliği gerekse kocalığın bilgeliklerinden nasibini almış yeni bir tip vardır.

D. Doğaüstü Yardımcı

Anlatım esasına dayalı metinler içerik bakımından olağanüstülüklerle doludur. Kahramanlar kimi zaman murada hasıl olabilmek adına doğaüstü bir gücün yardımına ihtiyaç duyarlar. Bu güçler kahramana gerek fiziksel gerekse bilişsel açıdan üstün yetenekler verebilirler. Bu doğaüstü yardımcı, sudan veya gökten gelen bir hayvan olabileceği gibi derviş, pir, dede veya İslamiyet sonrası karşılaşılan şekilleri ile evliya, veli, Hz. Ali, Hz. Hızır şeklinde de olabilir.

Kahramanın yaşadığı zamanın ve mekânın ötesinden, bilinmeyen ve tanımlanamayandan gelen doğaüstü yardımcı kahramanın talihini ve anlatım esasına dayalı metnin seyrini değiştiren en önemli etkidir. Bu yardımcı kahramana birtakım yetenekler sunduktan sonra metnin kontrolünü tamamen kahramanın eline bırakmayarak kimi zaman müdahale de edebilir.

2. Köroğlu Destanı

Türk destan geleneğinin coğrafi bakımından en çok tanınan kahramanlarından biri kuşkusuz Köroğlu'dur. Türk dünyasının hemen her noktasında birbirinden farklı boyut ve derinliklerde Köroğlu'lar ile karşılaşmak mümkün olduğu gibi kahramanın mekân ve zaman bağlamında bir takım değişiklik yaşadığı bilinmektedir. Ancak zaman ve mekân bağlamında yaşanan bu değişiklikler Köroğlu'nun ne gücünden ne de maneviyatından bir şey eksiltmemiş aksine hemen her değişiklik anlatımın geçtiği zamanın koşulları içerisinde kahramanın yüceltilmesini sağlayan unsurlara dönüşmüştür. O, Fuzuli Bayat'ın Köroğlu Destanı'nın önsözünde belirttiği üzere:

“Anadolu sahasında gücünü ve adını Celalî reisi olmağa kadar indirgemiş, Osmanlı belgelerinde haydut statüsüne bürünmüş, Azerbaycan'da mitolojik çağın kahramanından sosyal adaleti kuran ve koruyan, beyden alıp fukaraya veren, Türkmenliği ile övünen bir tipe dönüşmüş, Orta Asya'da öteki âlemin gizli bilgileri ile donatılmış, iki kez doğan şaman tipinden Çambil'de oturup İran zulmüne karşı direnen bir hükümdara çevrilmiştir” (Bayat, 2016, s. 9)

Yalnızca yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak bile Köroğlu'nun aslında zamanın ve mekânın ötesinde bir anlatı kahramanı olduğu sonuca varmak mümkündür. Köroğlu'nun farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda birbirinden farklı bir kahramana (ç)evrilmesinin temel gerekçeleri arasında, anlatıyı sahiplenen halkın; sosyal, siyasal, ekonomik ve/veya psikolojik ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Halk, karşısında kendisini aciz hissettiği “öteki” her ne ise, ona karşı koymak için ihtiyacı olan Köroğlu'nu zihin dünyasında yaratmış ve destanın bilinen metinlerine eklemiştir. Bu durum aynı zamanda folklorun da temel işlevlerinden birini de karşılamaktadır. Şöyle ki; folklor tamamen aynı sosyal geleneklerden sapmaya kalkışanlara karşı da kullanılır. Bu olduğunda bir ima şarkısı, bir atasözü, bir bilmece ya da masal hoşnutsuzluğu ifade etmek için kullanılır (Bascom, 2014, s. 81). Böylelikle her halk karşı koymakta güçlük çektiği durumlara kendi Köroğlu'na sığınmıştır.

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

Köroğlu yalnızca mekân ve zaman bağlamında değişikliklere uğramamış aynı zamanda İslamiyet'in kabulü gibi toplumun tüm bileşenleriyle müdahil olduğu ve geniş bir tesir alanına sahip yeni bir sosyal düzen anlayışından da etkilenmiştir. Zira, o İslamiyet'in kabulünden sonra yeni bir oluşum süreci yaşamış, mitolojik kahraman statüsünden orta çağın epik kahramanı statüsüne geçiş yapmıştır (Bayat, 2016, s. 12). Bununla kalmayarak yalnızca bir Türk dünyası ortak metni olmanın dışında farklı milletlerin anlatılarında da kendine yer bulmuştur. Yine Bayat'ın ifadeleri ile;

“Bizim tespitlerimize göre Köroğlu Destanı'nın 25 halkın sözlü kültür geleneğinde var olduğunu söylemek mümkündür. 25 halkın özgün varyantı ve her varyantın da onlarca alt varyantı ile birlikte iki yüzün üzerinde Köroğlu Destanı, devasa bilgi içermesi, uzun tarihsel dilim sergilemesi, derin katmanlaşması ile bir fenomen oluşturur” (Bayat, 2016, s. 16).

Böylesine geniş bir anlatım alanına ve çeşitli varyantlara sahip olan destanın çalışmamıza konu olan varyantı ise; İsrail Abbaslı ve Bəhlul Abdulla tarafından düzenlenen Koroğlu (Abbaslı & Abdulla, 2005) metnidir. Destan metni içerisinde; Alı kişi, Koroğluyun Dəli Həsən, Koroğlunun İstanbul səfəri, Aşıq Cünun, Koroğlunun Türkman səfəri, Dəmirçioglunun Çənlibelə gəlməyi, Koroğlunun Ərzurum səfəri, Durna teli, Koroğlunun Rum səfəri, Koroğluyun Bolu bəy, Həməzənin Qırətı aparması, Koroğluyun Ərəb Reyhan, Koroğluyun Aypara, Koroğlunun Bayazid səfəri, Qulun qaçması, Ağcaquzu, Pərizad xanımın Çənlibelə gəlməyi, Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi, Koroğluyun Bəylər, Koroğlunun Ballıca səfəri, Koroğlunun Dərbənd səfəri, Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi, Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi, Mercan xanımın Çənlibelə gəlməyi və Koroğlunun qocalığı başlığı altlarında toplamda yirmi beş anlatı yer almaktadır.

Söz konusu anlatılarda yer alan kahramanlar yukarıda tanımları yapılan tiplere göre değerlendirilecek olup özellikle Köroğlu'nun arketipsel sembolizm açısından hangi tipi karşıladığına bakılacaktır.

A. Köroğlu'nun Azerbaycan Varyantında Yüce Birey - Alp Bilge Tipi

Metin kahramanlık destanı olması dolayısıyla Alp tipi bakımından oldukça zengindir. Bunların en önemlisi Türk Dünyası'nın ve komşu milletlerin birçoğunun sözlü anlatım geleneğinde görülen Köroğlu'dur. Ayrıca her birinin ayrı ayrı isimleri bilinmiyor olmasına rağmen metin içerisinde yedi bin yedi yüz yetmiş yedisi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 280) Köroğlu'nun yüz yetmiş yedisi de Kiziroğlu Mustafa Bey'in olmak üzere binlerce alp tipi örneğinden bahsetmek mümkündür.

Ancak bunlar salt fiziksel güç odaklı hareket eden tipler olmalarından dolayı Alp Bilge tipinden uzaktırlar. Zira onlar her biri farklı bir yeteneklerinin ön planda olmasına bağlı olarak isimler alan delilerden hiçbiri günlük hayat şartlarının getirdiği basit kişisel tecrübeler dışında bir önseziye sahip değillerdir, bu nedenle sık sık yanlış kararlar aldıkları görülmektedir.

Köroğlu'nun Azerbaycan varyantına ait yirmi beş farklı metin arasında göze çarpan bazı ciddi önermeler olmakla beraber bunların da toplumsal veya kitlesel manada önermelerden ziyade dar ve kişi odaklı önermeler oldukları görülmektedir. Bunlardan metin boyunca göze çarpanlardan biri; destanın başkahramanı Köroğlu'nun babası Alı Kişi'nin öğütleridir.

Kör bir adam olan Alı kişinin özellikle Gırat konusunda söyledikleri Köroğlu'nun talihini değiştirecek öğütlerdir.

“- Oğul, Rövşen, Qırat sınaqdan çox yaxşı çıxdı. Düşündüyüm kimi, Dürat da yaxşı çıxdı. Əmək itirmədi. Ancaq Qırata tay ola bilməz. Qıratın tayı-bərabəri çarx altında tapılmaz. Həmişə qorxulu səfərlərə, düşmənlə üstünə, qəflə sındırmağa, qalalar almağa Qıratı

minərsən. Qırat səni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtarar. Qıratın qədrini yaxşı bil, onu candan əziz saxla (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 52).”

Metinde Köroğlu'nun iki böyük yardımcılarından biri Qırat biri de kuşkusuz Misri Kılıç'tır. Alı Kişi bu konuda da ciddi ögütler vermişdir.

“Rövşən, al bu qılıncı belinə bağla. Bu qılınc özgə qılıncılara bənzəməz. Adi qılınc deyil. Bu qılınc ildirim qılıncı deyərlər. Bu elə bir qılıncdı ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılınc ilə müxənnəslər, namərdlər, qarı düşmanlar sənin əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan, qəflətlər, karvanlar dağıdacaqsan. Ancaq ildirim qılınc olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adına Misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, qılınc da sənin belindədi, heç bir düşman sənə bata bilməyəcək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 54).”

Alı Kişi'nin oğlu Rövşən'in talihinə böyük təsir edəcək bir digər önerməsi isə hem Köroğlu'na hem de delilərinə yurt olan Çənlibel'in seçimidir. Öyle ki sarp kayalıkların və dumanlı dağların arasında təsvir edilən bu yurdluk sayəsində Köroğlu və deliləri düşmanların hər türlü saldırısı qarşısında savunmalı bir halde idilər.

“Rövşən dedi:

- Ata bura ağaclıq, otluq bir yerdi. Ortadan da bir çay axır.

Qoca Alı dedi:

- Oğul, burada yurt salmaq olmaz. İlxının, mal-qaranın əlindən dincələ bilmərik. Bir də ki, xanlar, paşalar, xəbər tutar, bizə namərdlik eləyər.

...

- Ata, bura ucu-bucağı görünməyən bir düzəngahdı.

Qoca Alı dedi:

- Burada da qalmaq olmaz. Orada atlanan burada düşər, karvanların ayaqları altında qalarlıq.

...

- Ata, bura hər tərəfi sıldırım qayalıq, çənli, çiskinli bir dağ belidi.

Alı kişi soruşdu:

- Oğul, bax gör, bu bel ki, deyirsən, bunun hər tərəfində bir uca təpə var, ya yoxdu?

Rövşən dedi:

- Ata, var. Biri sağında, biri də solunda. Özü də başları qarlıdı.

Alı dedi:

- Oğul, axtardığım yer elə buradı. Mən buranı çox yaxşı tanıyıram. Cavan yaşlarımda bu yerlərdə çox at oynatmışam. Çox ceylanlara ox atmışam, çox cüyürlər ovlamışam. Köhnə oynayımdı, mən buranın hər daşına bələdəm. Buraya Çənlibel deyərlər. Əsl yurd salmalı bu Çənlibeldi. İndi özümüz olmağa bir olacaq, atları da saxlamağa bir töylə tik (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 56).”

Köroğlu'nun mekânsal anlamda barınma və korunma ihtiyacını böyük ölçüdə qarşılayan Alı Kişi'nin Köroğlu üzərində asıl talih belirleyici hamlesi isə oğlu Rövşən'i gözlerinin açılmasına yardımcı olacaq və yedi yılda bir kez meydana gələn doğaüstü bir köpüğü əldə etməsi amacıyla göndərməsidir.

“Oğul, buradakı dağların birində bir cüt bulaq var, adına Qoşabulaq deyərlər. Yeddi ildən-yeddi ilə cümə axşamı məşriq tərəfdən bir, məğrib tərəfdən də bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gəlib göyün ortasında toqquşurlar. Onlar toqquşanda Qoşabulaq köpüklənib daşar. Hər kim Qoşabulağın o köpüyündə çimsə elə qüvvətli bir iyid olar ki, dünyada misli-

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

bərabəri tapılmaz. Hər kim Qoşabulağın suyundan içsə aşıq olar. Özünün də səsi elə güclü olar ki, nərəsindən meşədə aslanlar ürkər, pələnglər tük tökər, quşlar qorxusundan qanat salar., dağlar, daşlar titrəyər, atlar, qatırlar dırnaq tökər. Çox iyidilər, şahzadələr bu su üçün gəlib, heç birinin baxtı yar olmayıb. İndi yeddi il tamam olhaoldu. Vədə çatıb, get axtar, Qoşabulağı tap, o köpükdən bir qab doldurub mənə gətir. (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 57).”

Alı Kişi'nin bu doğaüstü olayların varlığından və etkilerinden haberdar oluşu onun bilge tipi ile açıklanabilecek özellikleridir. Zira kendisinin “ılxııcı” yani seyis veya geçtiği dönem açısından at çobanı olması onda hazır bilginin bulunmasının en temel nedenidir. Şöyle ki; çobanlar meslekleri gereği halk meteorolojisi ve halk hekimliği ile tabiata ait bir hazır bilginin kaynağıdır. Çünkü ilk elden bu bilgileri çoban bilir ve çobanı yücelten tabiata dair her türlü bilgiyi kendisinde barındırıyor oluşudur (Balkaya, 2017, s. 78). Hatta çobanlık gerek bilginin kaynağı gerekse kullanımı şekilleri ile kutsal bir zanaat olarak görülmele birlikte; Hz. Musa ve Hz. Muhammed bilinen en meşhur çoban peygamberlerdir. Çoban ile peygamberin kimi noktalarda örtüştüğü de görülür. Her ikisinde de hazır bilgi vardır ve bilgi direkt kutsalın kaynağından alınmaktadır. Her ikisi de yönlendirir ve yönetir (Balkaya, 2017, s. 79). Alı kişide böylesine derin bilgileri sayesinde oğlu Rövsən'i yönlendirdi ve onun talihini değiştirdi.

Kim bilir belki Alı Kişi, oğlunun dayanamayıp o köpüğü içeceğinin farkında olarak onu oraya göndermişti ve belki de bu yüzden, o köpük benim kör olan gözlerimin açılmasına sebep olacak onu bana getir demek yerine, ona köpüğün, yiğitlik ve aşıklık hallerine sebep olacağını anlatarak motive etmiş olabilir miydi? Sebebi ne ise Rövsən Goşabulağ'ın kaynayan suyundan içmiş ve Köroğlu olma yolunda ilk ve en önemli adımı atmıştı. Devamında yine ecelinin geldiğini kendisi ifade eden Alı Kişi oğlu Rövsən'e;

“Bala, ay keçər, il dolanar, sənin adın məğribdən məşriqətən bütün dünyada məşhur olar. O köpüyü ki, sən içdin, ondan sənin qoluna qüvvət, özünə də şairlik verildi. Bir də səsinə, nərənə elə bir güvvət gələcək ki, İsrafilin suru onun yanında milçəl vızılıtsı olacaq. Bəylər, xanlar, paşalar sənin qorxundan tük tökəcək, quşlar qanad salacaq. Necə ki Misri qılınc sənin belində, sən də Qıratın belindəsən, özü də bu Çenlibeldəsən, sənə heç kəs dov gələ bilməyəcək. Ancaq bu həndəvərdə manşur bir qaçaq var. Adına Dəli Həsən deyrlər. Özünü bir ondan gözlə!.. Get, sənin adını Köroğlu qoydum! (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 58)”

Ayrıca Alı Kişi'nin, yurtlukları hakkında Rövsən'e tavsiyesi kadim Türk milletine binlerce yıl öncesinden buyrulan bir tavsiyeyi de akıllara getirmektedir. Şöyle ki; Bilge Kağan Abidesinin kuzey yüzünde yer alan “Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsən hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutarak oturacaksın” (Ergin, 2010, s. 59) ifadeleri ile “Qıratın belindesen, özün de Çenlibeldesən, sene heç kes dov gele bilmeyecek” ifadelerinin büyük benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Zira Fatih Şayhan'ın; Türk anlatı geleneği göz önünde bulundurulduğunda kahraman, bireysel anlamda kendisi olarak değil de toplumsal anlamda geçmişle birlikte ele alınmalıdır (Şayhan, Deli Dumrul Anlatısında Türk Düşün Sisteminin Görüntü Düzeyleri, 2016, s. 159) ifadeleri doğrultusunda yapılacak bir değerlendirme de Alı Kişi'nin ifadelerinin bireysellikten ziyade toplumsal geçmişten beslendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Netice itibarıyla Alı Kişi için, gerek denizden gelen atların yavrularını seçip yetiştirmesi gerek Rövsən'e Çenlibel'i gösterip yurt kurması tavsiyesinde bulunması gerek ona Goşabulağ'ı ve meydana gelecek doğaüstü hadiseyi anlatarak hem güç hem aşıklık kazanmasına vesile olması gerekse Rövsən'in değişen talihinin kitlelerinde talihi üzerindeki etkileri nedeniyle Köroğlu'nun Azerbaycan varyantındaki bilge tipi olduğu söylenebilir.

Alı Kişi'nin önermeleri və ad koyması neticesində Rövşen olmaqdan sıyrılıp Koroğlu olaraq qarşımıza çıxan kahraman isə genelliklə fiziksel güc odaklı hərəkət edərək yollar kəsib, kervanlar kıran, şahlara, beylərə, paşalara və bilumum güc sahiplerinə qarşı gələn korkusuz bir alp tipidir. Kimi zaman etrafındakilərə danışmadan hərəkət etdiyi üçün birçox badire atlatan Koroğlu'nun, günlük hayatın getirdiyi tecrübələr nədəniylə kimi zaman ufak çaplı tədbirlər aldığı görülməkdir.

“Deyirlər Koroğlunun belə bir xasiyyəti var idi. Ona kim belə-belə xəbərlər gətirseydi qabaqcan onu beləcə zəncirləyib üstündə də adam qoyarmış ki, özü gedib gələncən qaçıb eləməsin. Elə ki, gedib gayıtdı, əyər söz düz çıxdı, yaxşı xələt verib özünə dəli eləmiş, yok əyər yalan çıxdı, ortalıqda hiylə-miylə, oldu, onda tay Allah göstərməsin (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 67).”

Özelliklə düşmanları ilə mücadele esnasında kimi zaman alplığından ödənmə vermək adına kiçik çaplı hilelərə başvurduğu görülməkdir.

“Koroğlu; çox gözəl, mən də razıyam. Ancaq deyəsən çox tələsmisən, atın qarınaltısını yaxşı bərkitməmişən. Onu düzəlt sonra dava eləyək. Bürcü Sultan əyildi ki, atın qarınaltısına baxsın. Koroğlu onun boynunun ardından bir yumruq vurub atdan yerə saldı. Alıcı quş kimi sinəsinə çökdü. Xəncərini çıxartdı ki, başını kəssin (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 78)...”

“Deyirlər ki, Koroğlu nə qədər iyid, mərd idisə, bir o qədər də əyyar idi. Yeri gələndə özünü başqa qılığa salıb düşməni aldadırdı. Bir də bir xasiyyəti var idi ki, düşməni əlinə düşəndə ölsə də, Koroğlu olduğunu boynuna almazdı ki, özünün, dəlilərin, Çənlibelin adı batmasın (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 151).”

Fakat bu tür kiçik hilelərə başvurmaları Koroğlu'nun yığitliliyindən ödənmə verəcəyi anlamına gəlmədiyi üçün mücadele etmədən kolay əldə ediləbiləcək qazanımları rəddetdiyi də görülməkdir.

“Mən səni Çənlibelə bu cür apara bilmərəm. Dəlilər deyərlər Koroğlu getdi xotkarın qızını qaçıb gətirdi. Gərək dava eləyəm, qoşun qıram, qan tökəm, paşa öldürəm, səni elə aparam (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 79).”

Fiziksel baxımdan üstün yeterlilikləri, olağanüstülüklerden beslənməsi və ya yenilməzliyi ilə ün yapması Koroğlu'nu insani vasıflarından uzaqlaşdırmış deyildir. Çocuk sahibi olamadığı üçün Nigar Hanım'a qarşı kendini mahcup hissetməsi bunun ən açıq nümunələrindən biridir. Evlat edindiği Ayvaz'ı almaq istədiyi zaman babasına hitabən;

“Mən xotkarlara, paşalara qan udduran, yollar kəsən, alaylar basan qoç Koroğluyam. Mənim övladım yoxdu, gəldim Eyvazı aparım, özümə oğul eyləyim, yeddi min, yeddi yüz yetmiş yeddi dəliyə sərdar tikim. Gəl məni dəlilərin, xanımların yanında xələt eləmə. Eyvazı əlimdən alma (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 99).”

Ayrıca Koroğlu'nun olası təhlükələr qarşısında kimi zaman çeşitli rüyalar gördüyü və bunlardan yola çıxaraq aldığı önəmli sayəsində gərək kendini gərəkse delilərini düşmək üzərə oldukları və ya düşükləri tuzaklardan kurtardığı görülməkdir.

“Dəmirçioğlu burda qalsın, gəlin sizə Çənlibeldə Koroğludan xəbər verim. Koroğlu bir gecə yatmışdı, yuxusunda gördü ki, bir dişi laxlayıb, ağzı qan ilə doldu. Səksənib yuxudan ayıldı. Elə bir dəli nəre çəkdi ki, bütün dəlilər yuxudan qalxdılar. Koroğlu dəliləri yanına çağırtdı, gərək onlara nə dedi:

At bəlinə, dəlilərim,
Sizə qurban can, yersin!..
Tutulubdu Dəmirçioğlu,
İyid, pəhlivan yersin!... (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 122)

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

“Deyirlər ki, Köroğlu heç bir söz deməyib düz durub getdi. Üç gün, üç gecə tamam ac, susuz ağzı aşağı düşüb yatdı. Bir də yuxusunda gördü ki, Toqatdadı. Qırat da altında. Diksinib qalxdı. Baxdı ki, Eyvaz başının üstündə oturub ağlayır (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 176).”

Ayrıca destanın Azərbaycan varyantında yer alan Ağcaquzu anlatısında Köroğlu'nun Hz. Ali'nin elindən el alıb elindən bade içerek yiğit olduğunun anlatıldığı kısımlarda yer almaktadır.

“Deyəllər Qoşabulağın üstündə Həzrət Əli bir nurəni goja sifətində gəlif,sağ əlini Köroğlunun kürəyinə vurdu, ona iyitdik badəsi içirdi. Dedi: Köroğlu, mənim sözümə inan, sən Köroğlusan, heç vaxt, heç kimə məğlub olmuyajaqsan!..” (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 249)”

“Bu vaxt Əlinin gözündə bir damla yaş gəlndi. O da salavat çöyürdü, dedi; Köroğlu, Qoşabulağın üstündə atanı dəfn eliyən vaxtı mənim adımı çağırmışdın, sənün kürəyinə mən əl çəkmışdim. Demişdim, kürəyin yerə gəlməz, qılıcın da qılıncıma dəymişdi. Bax get, bir kesi incitmə, haqqın yolunna heç vaxt çıxma (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 275).”

Bu durumların dışında Köroğlu'nun belli nesnelər üzərindən haberləşmə sağladığına dair anlatılar da destan metni içerisinde yer almaktadır. Doğaüstünün kendisine sağladığı bu imkân kahramanın fiziksel yeterliliklerden fazlasına sahib olduğunu göstərməsi bakımından dəğərlidir. Zira o, alp tərəfinin yanı sıra bilge tərəfi də olan birinə (ç)evrilir.

“Köroğlu; nə işinizə, budu bu xəncəri də asıram divardan, hərgah xəncərin ucundan qan damsa məni ölmüş bilin. Dəli Həsən gecə-gündüz yatmayıb Köroğlunun yolunu gözləyirdi, bir də gördü ki, xəncərin ucundan qan damır, tez dəliləri çağırıb dedi; amandı dəlilər, Köroğlu zindandadı, gərək tez dadına yetişək.” (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 303-304)

Ayrıca Köroğlu'nun salt fiziksel güc odaklı saldırı və savunma planları dışında neredə, nasıl davranılması gerektiği ilə ilgili delilərə verdiği öğütler və bazı yerlere giderken kılık değıştirmesi bilge yönünü də kullandığını göstəren ifadəlerdir. Böyləce kahraman fiziksel eylem göstərdiği gibi aynı zamanda bilişsel eylemdə göstərərək metin içerisindeki hərəkət alanını genişlətir.

“Köroğlu yenə də düşmanı yoxlamaq üçün aşiq paltarını geyinib, dəliləri Ərzurum dağlarında goyub özü tək şəhərə girdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 122).”

“Köroğlu dəlilərə uzaq səfərə gedəndə özləri ilə içgi götürməyə izn verməzdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 128).”

“Köroğlu dəliləri dörd bir-beş bir elədi. Dedi; camaata qarışın, şəhərə girin. Amma ta ki, mən əllərimi bığma çəkməmiş, davaya başlamayın. Köroğlu bunu deyib özü tek başına çiyində də saz şəhərə girdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 134).”

Köroğlu'nun Azərbaycan varyantında yer alan Köroğlu, metin içerisinde karışılan və yuxarıda sıralanan özellikləri nenediylə Alp-Bilge tipi olaraq kabul edilebilir. Bunun yanı sıra o; soylu, bilinen və tanınan bir ailedən gəlməsinə rağmen intikam amacıyla çıktığı yolda zamanla beylerin, paşaların korkulu rüyası halini alırken yoksul halka da ele geçirdiği hazinelerden pay verən birinə dönüştürmüşdür. Bu durum onun dünyaya gelirken sıradan biri olmasına rağmen zamanla ünü, coğrafiyasını aşan bir kahramana dönüşməsinə səbəp olmuşdur. Zira Don Kişot'un önsözündə denildiği gibi: Bir adamın “kalitesi”, kanına değıl, amacına bağılıdır (Garaudy, 2016, s. 23).

“Qoç Köroğlu elə mənəm ki, varam. İndi Aslan paşanın başına göydən od təkəçəyəm. Xəzinəsini dağıdıb paylayacağam. Bir xurcun götürüb xəzinənin qarısında olarsan (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 132).”

“Qara paşanın yurdunda bostan əkin. Var-dövlətinin üçdə birini şəhərin əlsiz-ayaqsızlarına paylayın. Qalanı qənimətimizdi (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 349).”

Ayrıca Koroğlu'nun kendi gibi etrafında kılıç kuşanıp yiğitlik eden delileri de alp tipleri olarak qarşımıza çıkmaktadırlar. Bunlardan belli başlı birkaç tane delinin adı metin içerisinde yer alırken Azərbaycan varyantında Kiziroğlu Musfata Bey'in delileri ilə bərabər təqribik deli sayısı, sekiz bin beş yüzü keçməkdir. Ancaq gerek kendileri gerekse atlarının isimleri verilen alp'lar; Giziroğlu ilə Alapaça, Belli Ehmed ilə Sürdat, Adıbelli ilə Garagöz, Halaypozan ilə Sarıner, Demirçioğlu ilə Erebat, Eyvaz ilə Dürat, Şamlı Bey ilə Bozgar, Cinli Mehdi ilə Garasenil, Hesen Bey ilə Aşgardor, Deli Hesen ilə Haçadil, Sırt Yusif ilə Köhlənşirin, İsabalı ilə Qemerday və Deli Çovdar ilə Elterpenmez'dir. Bunların dışında; atlarının adı bilinmeyen fakat muhtelif yerlərdə isimləri keçən Tokmakvuran, Tüpdəğidan, Tanrıtanımaz, Gürcüoğlu Memmed, Ok Süleyman, Kartal Kerim və Kiziroğlu'nun adamları olaraq bilinən; Bəbir Alı, Şerxata Meded, Deli Çovdar, Şir Veli, Şanlı Samed, Kurd Celil və Aşık Kenger'dir. Adı keçən delilerin doğumları və ölümləri haqqında bilgi verilməyən olmasına rağmen muhtelif dövüş sahnələrində və şiir metinlərində yiğitliklərindən bəhs edildiği görülməkdir.

B. Koroğlu'nun Azərbaycan Varyantında Doğaüstü Yardımcılar

Koroğlu'nun Azərbaycan varyantına aid doğaüstü yardımcılarından başlıcaları; Hz. Ali, Gırat, Dürat və Misri Kılıç'tır. Hz. Ali'nin Koroğlu Destanı'nın fərqli varyantlarında varlığı bilinməklə bərabər Hz. Ali, Azərbaycan varyantlarında Şi'ələrin koruyucusuysa, Özbək, Türkmən, Kazak, Tacik varyantlarında da Sünnilərin koruyucusudur (Bayat, 2016, s. 151). Metində Hz. Ali'nin hem Koroğlu'nun sırtına sağ elini çəkib, bade verərək ona Koroğlu olmanın yolunu açtığı hem de onun adalətdən şaşıdığı nuktalarda kontrolünü sağladığına dair ifadələr yer almaktadır bu nədənle adalət funksiyonunu sağladığı görülməkdir.

“Deyəllər Qoşabulağın üstündə Həzrət Əli bir nurəni goja sifətində gəlif, sağ əlini Koroğlunun kürəyinə vurdu, ona iyitdik bədəsi içirtti. Dedi: Koroğlu, mənim sözümə inan, sən Koroğlusan, heç vaxt, heç kimə məğlub olmuyajaqsan!..” (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 249)”

“Bu vaxt Əlinin gözündə bir damla yaş giləndi. O da salavat çöyürdü, dedi; Koroğlu, Qoşabulağın üstündə atanı dəfn eliyən vaxtı mənim adımı çağırmışdın, sənin kürəyinə mən əl çəkmişdim. Demişdim, kürəyin yerə gəlməz, qılıcın da qılıncıma dəymişdi. Bax get, bir kəsi incitmə, haqqın yolunna heç vaxt çıxma (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 275).”

“Mənim qılıcım elə-belə qılışdardan döylü, mənim qılıncıma Həzrət Əlinin əli dəyif (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 268).”

Destanın Azərbaycan varyantında Gırat və Dürat diyə adlandırılan atların, denizdən çıxarak sürünün içərisinə giren doğaüstü iki atın, iki kısırağı hamilə bırakması nəticəsində dünyaya gəldikləri bilinməkdir. Koroğlu'nun babası Alı Kişi tərəfindən ilk gündən bəri doğaüstü oldukları bilinən atlar yinə onun özəl bakımından keçmiş və kəhrəmanın ən büyük yardımcılarına dönüşmüşlərdir. Hatta o atların dünyaya gözlerini açmaları, Koroğlu'nun babasının gözələrinin kapanmasına səbəp olduğundan aslında destan metninə yön verən əsas olaydır denilə bilər.

“Qoca ilxıçı bir də baxdı ki, budu dəryadan iki at çıxdı. Alı kişi dərya atı olamağımı eşitmişdi, amma heç görməmişdi. Atlar yavaş-yavaş gəlib ilxiyə qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb dəryaya girdilər (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 49).”

“Alı kişi ayları, günləri sayıb, madyanları gözdən kənara qoymurdu. Bəli, elə ki, vədə tamam oldu, Alı kişi tay madyanların yanından əl çəkmədi. Ta o qədər gözlədi ki,

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

axırda madyanlar doğdu. Alı kişi tamam-kamal iki il dayları bəslədi. Tay az qalırdı ki, gözünün yağını onlara yedirtsin (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 49).”

“- Oğul, Rövşen, Qırat sınaqdan çox yaxşı çıxdı. Düşündüyüm kimi, Dürat da yaxşı çıxdı. Əmək itirmədi. Ancaq Qırata tay ola bilməz. Qıratın tayı-bərabəri çarx altında tapılmaz. Həmişə qorxulu səfərlərə, düşmən üstünə, qəflə sındırmağa, qalalar almağa Qıratı minərsən. Qırat səni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtarar. Qıratın qədrini yaxşı bil, onu candan əziz saxla (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 52).”

Qırat, Köroğlu'nun yalnızca dörd günlük yolu bir günde gittiği atı değil aynı zamanda onu türlü təhditlər konusunda uyaran bir dostu gibidir. Ayrıca Köroğlu, en bilinmez yollara giderken bile kendini Qırat'ın varlığı ile güvəndə hissetmiş bunu da dile getirmişdir.

“Nigar xanım, mən bir az yatım. Sənin gözün Qıratda olsun, elə gördün otdan ağzın çəkib, ayaqlarını yerə döyüb narahatlıq eləyir, bil ki düşmən gəlir. Onda məni oyandır (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 78).”

“Nigar xanım, sən Çənlibəldən, dəlillərdən yaxşı muğayət ol, məndən qorxma. Qırat ki altımdadı mənə zaval yoxdu, haradan olsa, vurub, yarıb salamat çıxacam (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 94).”

Hatta Köroğlu'na hasımlıq güdüb, hesab görmək isteyenlər dahi öncelikle Qırat'ın ele geçirilmesini gerektiğini bildiklerinden onu çalmaya çalışmış bu durumda Köroğlu'nun Azərbaycan varyantında Həməzənin Qıratı Aparması başlığı ile yer almışdır.

“Paşa sağ olsun, Köroğlunun nə ki hünəri var, hamısı Qıratdadı. Gərək Qıratı elə keçirək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 165).”

“Mənim yurduma, yuvama sahib olan, gözümün ağı qarası bir qızım var. Hər kim gedib Çənlibəldən Köroğlunun Qıratını gətirsə, qızım Dona xatunu ona verib, özünü də dünya malından qəni edərəm (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 165).”

Neticede Qırat kaçırlır və bu durum Köroğlu'nu derindən yaralar. Öyle ki destan metninin hacmen büyük bir kısmını oluşturan şiirlerin hemen hepsinde bahsi geçen Qırat için Köroğlu'nun hırsıza dil döktüğü görülmektedir.

“Canım Həmze, gözüm Həmzə!..

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Budu sənə sözüm Həmzə,

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Qıratdı mənim dirəyim,

Əriyə qalmaz ürəyim,

Sən olasan duz çörəyim,

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Eşidər paşalar, bəylər,

Şadlıq xəbərini söylər,

Köroğlu iltimas eylər,

Həmzə, incitmə Qıratı!... (Abbaslı & Abdulla,

2005, s. 171)

Olağanüstü yardımcılarından bir diğəri isə Köroğlu'nun henüz Rövşen olduğu zamanlarda dışarıda oynarken bulduğu və fırlattığı zaman rüzgarıyla bir buzağrıyı öldüren taşın, destanın bilge tipi Alı Kişi tarafından kılıca (ç)evriltmiş formu olan Misri Kılıç'tır.

“Hələ uşaqlıqda bir gün Rövşen çöldə oynadığı vaxt yerdən bir daş tapmışdı. Daş balaca idi, amma çox ağır, samballı daş idi. Daş işir-işir işıldayır, parıl-parıl parlayırdı. Rövşen daşı yerdən götürüb, örüşdə otlayan bir buzova atdı. Daş buzova dəymədi, amma

buzov onun yelindən yerə yıxılıb öldü. Rövşən qayıtdı, əhvalatı atasına danışdı. Qoca Alı təcürbəli adam idi, dünya görmüşdü, çoxlarını yola salmışdı. Rövşən'in sözlərinə qulaq asın, dedi:

- Oğul, Rövşən, get buzov yiyəsini tap, cəriməsini ver, razı sal, sonra da haman daşı götür, gətir mənım yanıma.

Rövşən getdi, əzəl buzov yiyəsini razı elədi. Sonra haman daşı tapıb gətirib atasına verdi. Alı kişi daşı əli ilə yoxladı, o üzünə, bu üzünə çevirdi, bildi ki, bu, göydən düşmüş ildırım parçasıdı (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 53).”

Gökten gelen ve Alı kişinin hazır bilgisi neticesinde ne olduğunu bildiği böylece farklı bir form vermeye çalışarak oğluna kılıç yaptırmak istediği yıldırım taşı, uzun uğraşlar neticesinde bir kılıca (ç)evrildi ve Köroğlu'nun hemen her kolunda bilinen adıyla, onun en büyük yardımcısı olan Misri Kılıç'a dönüştü.

“Rövşən, al bu qılıncı belinə bağla. Bu qılınc özgə qılıncılara bənzəməz. Adı qılınc deyil. Bu qılınc ildırım qılıncı deyərler. Bu elə bir qılıncdı ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılınc ilə müxənnəslər, namərdlər, qarı düşmanlar sənın əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan, qəflətlər, karvanlar dağıdacaqsan. Ancaq ildırım qılınc olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adına Misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, qılınc da sənın belindədi, heç bir düşman sənə bata bilməyəcək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 54).”

Böylelikle destan metninde Köroğlu, olağanüstülüklerle dolu atı, kılıcı ve sağ elini sırtına çeken Hz. Ali'nin varlığı ile bütünsel anlamda bir kahramana dönüşür. Bu durum kahramanı var eden kolektif bilinçdışının onu insani yetersizlikleri karşısında güçlü kılabilme adına attığı önemli bir adımdır. Anlatı içerisinde zamanla sıradanlıklarından sıyrılmasına karşın kimi zaman yetersiz kaldığı noktalarda yüce bireyin yol gösterdiği, doğaüstü yardımcıların desteklediği kahraman bu sayede sıradan insandan 'alp' ardından 'alp bilge'ye dönüşerek kendinden sonra gelecek kahramanlara yol gösterir konuma ulaşır.

SONUÇ

Türk dünyası edebiyatları ve sözlü kültürü arasında kendisine geniş şekilde yer bulmuş olan Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantı kendine has birtakım hususiyetleri nedeniyle destanın bilinen varyantlarından ayrılmaktadır. Şimdiye kadar Köroğlu'nun en bilinen deli sayısı yedi yüz yetmiş yedi iken Azerbaycan varyantında bu sayının yedi bin yedi yüz yetmiş yediye yükseldiği görülür. Ayrıca Köroğlu'nun bade içmesi tasvir edilirken yine aynı metinler arasında iki farklı şekilden bahsedilir. Bunlardan biri Rövşən'in babasının kör olan gözlerine şifa olacak köpüğün peşinden gitmesi ve neticede o köpükten içerek yiğitlik ve güçlü bir avaz kazanması, ikincisi ise Rövşən'in babasının cenazesini Goşabulag'ın yanına defnederken yanına gelen Hz. Ali'nin sağ elini sırtına çekmesi ve ona bade içirmesi neticesinde yiğitlik ve aşıklık kazanmasıdır.

Ancak ne olursa olsun Rövşən'in Köroğlu'na (ç)evrilmesindeki en büyük motivasyon ve itici güç babası Alı Kişi'dir. Öyle ki Azerbaycan varyantı içerisinde bilge tipi olarak karşımıza çıkan 'Alı Kişi', hazır bilginin hem kaynağı hem de uygulayıcısıdır. Köroğlu'nun savaşlarda en büyük desteği olan atlarının yetiştirilmesinden, delileri ile güven içinde yaşadığı Çenlibel'in bulunmasına kadar onu kahramanlığa götüren her adım Alı Kişi sayesinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, anlatıda öncelikle sakınılması gereken bir rakip olarak karşımıza çıkan Deli Hesen, daha sonra Köroğlu'nun yardımcılarından birine dönüşür. Deli Hesen ile kahramanın arasındaki bağ dahi 'Alı Kişi'nin nasihatı üzerine kurulur. Metnin başından beri Köroğlu'nun talihini belirleyerek olay örgüsünün asıl mimarı olan Alı

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

Kişi'dir. Bu ve benzer nedenlerle Köroğlu'nun Azerbaycan varyantında karşımıza çıkan bilge tipinin Alı Kişi tarafından karşılandığı görülür.

'Köroğlu' ise gerek kahramanlığı gerek yiğitliği ve cesareti gerekse at binip kılıç kuşanmaktaki mahareti ile öncelikle tam bir alp tipidir. Ancak anlatının ilerleyen kısımlarında delilerine yol gösterici öğütler vermesi, zor durumda olanlara yardım etmesi, aman dileyene kılıç kaldırmaması, rüyaları aracılığıyla zorda kalan delilerinden veya atından haberdar olması ayrıca elde ettiği ganimetin üçte birini yoksul halka dağıtarak sosyal adaleti sağlayıcı bir görüntü oluşturması 'Koroğlu'nu alp-bilge tipinin temsilcisine dönüştürür.

Hız, Ali, Gırat, Dürat ve Misri kılıç ise anlatıda karşımıza çıkan başlıca doğaüstü yardımcılarıdır. Hız, Ali, anlatıya iki farklı zamanda dâhil olmasına karşın aslında ikisinde de benzer nedenlerle geldiği görülmektedir. Zira ilk gelişinde Rövsen'in yardım çağrısına cevap veren Hız, Ali, ikinci gelişinde ise Köroğlu'nun adaletinden şaştağını düşünen Nigar Hanım'ın yardım talebini karşılıksız bırakmaz. Kahraman diğer doğaüstü yardımcıları olan Gırat ve Dürat ise denizden gelen atların nesli olarak Köroğlu'nun en büyük yardımcıları hatta neredeyse mevcudiyet sebeplerine dönüştürler. Misri kılıç ise gökten gelen ve yıldırım taşı diye adlandırılan bir taşın form değişmiştir şeklidir ki, düşmanlara karşı yıldırım hızıyla kınından çıkar ve Köroğlu ile ölümün arasına set çeker.

Sonuç olarak, Köroğlu'nun Azerbaycan varyantında kahramanın doğrudan kendisinin öncelikle alp ardından alp bilge tipinin temsilcisi olduğu görülür. Ayrıca Köroğlu'nun sıradan insandan kahramana dönüşümünü destekleyen yardımcılarından babası 'Alı Kişi'nin sahip olduğu hazır bilgi ile yüce birey – bilge tipi olarak olduğu görülür. Hız, Ali'nin ise zamandan ve mekândan bağımsız olarak yer yer anlatıya dâhil olması onun hem yüce birey hem de doğaüstü yardımcı olarak kabul edilmesini sağlar. Yine kahramanın anlatı boyunca en önemli tamamlayıcıları olan atları ve kılıcı da diğer doğaüstü yardımcıları olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, İ., & Abdulla, B. (2005). *Koroğlu*. Bakı: Lider Neşriyyat.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N., et al. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aşkaroğlu, V. (2013). Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* , 120-132.
- Balkaya, A. (2017). *Türk Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları*. Kayseri : Fenomen Yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Alp Tipi Kavramı Çerçevesince Manas. *Tarih Okulu Dergisi*, 345-357.
- Bars, M. E. (2018). Deli Dumrul Anlatısının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 57-75.
- Bascom, W. R. (2014). Folklorun Dört İşlevi. M. Ö. Oğuz, & S. Gürçayır Teke içinde, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (F. Çalış, Çev., s. 71-87). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Bayat, F. (2016). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Garaudy, R. (2016). *Don Kişot Yaşanmış Şiir*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, M. (1999). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazımsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınlar.

- Özsoy, B. S. (2006). *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sever, M. (2011). Köroğlu Destanı'nda (Azerbaycan Kolu) Kahraman ve Karşı Kahraman Tipleri. *Akademik Bakış*, 195-202.
- Şayhan, F. (2016). Deli Dumrul Anlatısında Türk Düşün Sisteminin Görüntü Düzeyleri. R. Korkmaz içinde, *Dede Korkut Okumaları* (s. 147-160). Ankara: Kesit Yayınları.
- Şayhan, F. (2018). Kuşatılan Ben'in Biliş Düzeyi Yorumu: Yüce Birey Bağlamında Yunus. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 69-77.
- Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları.